

INSTITUT FOR
MENNESKE
RETTIGHEDER

FASTHOLDT

NÅR EN BORGERLIG SKILSMISSE
IKKE AFSLUTTER ET ÆGTESKAB

Journalnummer (udfyldes af Familieretshuset)

Anmodning om skilsmisse
Gebyr 650 kr.

Oplysninger om ægtefælle 1

Fulde navn:

CPR-nummer:

FASTHOLDT

NÅR EN BORGERLIG SKILSMISSE IKKE AFSLUTTER ET ÆGTESKAB

Ansvarlig: Ligebehandlingschef Maria Ventegodt

Redaktion: Nanna Margrethe Krusaa og Anncathrine Carl

Forfattere: Eva Maria Lassen og Line Vikkelsø Slot

Øvrige bidragydere: Anncathrine Carl, Trine Otto Hansen og Sinja Laursen

Redaktionen er afsluttet i oktober 2020.

Tak til følgende for input og vigtige kommentarer:

Anika Liversage, VIVE; Jesper Petersen, Lunds Universitet; RESAM – Religion & Samfund; Caroline Adolphsen, Aarhus Universitet; Nicolaj Sivan Holst, Aarhus Universitet; Anne-Sofie Theilgaard, Lev Uden Vold; Tarek Ziad Hussein, forfatter og jurist; Det Jødiske Samfund i Danmark; Lise-Lotte Duch, FAKTI – Foreningen for Flygtninge- og Indvandrerkvinder; Mai-Britt Haugaard Jeppesen, Bydelsmødre, Fonden for Socialt Ansvar.

ISBN: 978-87-93893-73-3

e-ISBN: 978-87-93893-74-0

Layout: Hedda Bank

© 2020 Institut for Menneskerettigheder
Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution
Wilders Plads 8K
1403 København K
Telefon 32 69 88 88
www.menneskeret.dk

Vi tilstræber, at vores udgivelser bliver så tilgængelige som muligt. Vi bruger fx store typer, korte linje, få orddelinger, løs bagkant og stærke kontraster. Læs mere om tilgængelighed på: www.menneskeret.dk/tilgaengelighed

INDHOLD

KAPITEL 1 – INDLEDNING	5
KAPITEL 2 – AFSLUTNING AF ET ÆGTESKAB I RELIGIØS FORSTAND	7
KRISTENDOMMEN	7
Protestantiske kirker: Folkekirken og frikirker	7
Den romerskkatolske kirke	7
JØDEDOMMEN OG ISLAM	8
Jødedommen	8
Islam	9
KAPITEL 3 – MENNESKERETTEN	12
DEN INTERNATIONALE RAMME	12
Retten til skilsmisse	13
KAPITEL 4 – LØSNINGER: ERFARINGER FRA UDLANDET	15
GODTGØRELSE FOR TORT	16
FASTHOLDELSE I ÆGTESKAB SOM ET STRAFFERETLIGT ANLIGGENDE	16
REGISTRERING AF RELIGIØSE ÆGTESKABER	17
TILTAG FOR AT FREMME GENNEMFØRELSE AF RELIGIØS	
SKILSMISSE SOM EN DEL AF FAMILIERETTEN	18
VOLDGIFT OG SHARIARÅD	19
NÅR ÆGTESKABET OG SKILSMISSE OVERSKRIDER LANDETS	
GRÆNSER	20
VIDEREUDDANNELSE AF ADVOKATER MV.	20
FOREBYGGELSE, DIALOG OG OPLYSNING	20
KAPITEL 5 – KONKLUSION OG ANBEFALINGER	22
ANBEFALINGER	22
Anbefaling 1:	22
Familiereetshuset og kommunerne kan spille en vigtig rolle	22
Anbefaling 2:	24
Anvendelse af straffelovsbestemmelsen om psykisk vold	24
Anbefaling 3:	24
Videreuddannelse af dommere og familieretsadvokater/-fuldmægtige	24
Anbefaling 4:	24
Inddragelse af trossamfund	24

Anbefaling 5:	25
Bedre information om skilsmisssens retlige konsekvenser for kvindens opholdsgrundlag (ægtefællesammenførte kvinder) mv.	25
SUMMARY	28
NOTER	32

KAPITEL 1

INDLEDNING

Denne rapport tager udgangspunkt i de menneskeretlige problemer, der kan opstå, når religiøse traditioner medfører, at en ægtefælle¹ er fastholdt i et uønsket religiøst ægteskab.

I Danmark betyder en borgerlig skilsmisse, at ægteskabet i juridisk forstand er afsluttet. Hvis et par er gift ved en religiøs ceremoni, vil en religiøs skilsmisse eller religiøs annullering af ægteskabet inden for nogle religiøse traditioner dog være en forudsætning for, at ægteskabet også i religiøs forstand er afsluttet. Der kan opstå den situation, at den ene part (eller begge parter) ikke kan afslutte ægteskabet uden den andens (eller en religiøs domstols) accept og dermed i praksis holdes fast i et uønsket ægteskab. Dette kan i nogle tilfælde få alvorlige følger for den enkeltes fremtidige liv og kan især ramme kvinder hårdt.

Fænomenet, der blandt andet findes inden for jødedom, kristendom og islam,² har de senere år fået øget juridisk, politisk og forskningsmæssig opmærksomhed. Især i udlandet bliver denne type af fastlåste ægteskaber i stigende omfang anset som et menneskeretligt problem, som staten er forpligtet til at adressere og i nogle tilfælde gribe ind overfor. I Danmark har fænomenet hidtil haft mindre bevågenhed end i de lande, vi normalt sammenligner os med.

Nærværende rapport behandler ud fra en menneskeretlig tilgang denne type af fastlåste ægteskaber og foreslår indsatser, som regering og myndigheder kan iværksætte for at understøtte løsninger. Der vil være et særligt fokus på menneskeretlige problemer knyttet til fraværet af ligestilling mellem kønnene i forhold til ægteskabets afslutning.

I kapitel 2 gennemgås de tre religioner jødedom, kristendom og islam, hvor situationen med et fastlåst religiøst ægteskab blandt andet kan opstå, og problemets karakter og omfang i Danmark skitseres. I foråret 2020 offentliggjorde VIVE³ en rapport med titlen "Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser", som identificerer en lang række problemer i forbindelse med religiøs skilsmisse inden for islam. Vi har gjort omfattende brug af denne undersøgelse, der herfra refereres til som VIVE-rapporten.

Kapitel 3 omhandler menneskeretten og religiøs skilsmisse. Fokus er på balancen mellem på den ene side respekten for religionsfriheden og på den anden side statens forpligtelse til at fremme og beskytte ligestilling mellem kønnene og til

at beskytte den enkeltes rettigheder. I den forbindelse vil legitime og nødvendige begrænsninger i religionsfriheden i forhold til fastholdelse i et religiøst indgået ægteskab blive diskuteret.

Kapitel 4 beskriver en række statslige tiltag iværksat i lande, som Danmark normalt sammenligner sig med, herunder Storbritannien, Frankrig, Nederlandene, Tyskland og Norge. I blandt andet disse lande har staten over en årrække introduceret initiativer, der søger at fremme en mere lige adgang til religiøs skilsmisse og forsøger at afbøde menneskeretligt problematiske følger af et fastlåst ægteskab.

Kapitel 5 indeholder instituttets anbefalinger til indsatser, som regering og myndigheder kan iværksætte med henblik på at understøtte løsninger, der fremmer lige adgang til religiøs skilsmisse og forebygger fastlåste religiøse ægteskaber. Anbefalingerne er inspireret af praksis fra udlandet (jf. kapitel 4) samt input fra en række møder med centrale eksperter og aktører afholdt i foråret og sensommeren 2020. Der er afholdt møder med repræsentanter for forskellige trossamfund, indvandrerkvindecentre, forskere, myndigheder mv. På disse møder er blandt andet praksis fra udlandet blevet diskuteret med henblik på identifikation af løsninger, der i særlig grad kan være brugbare i en dansk sammenhæng.

KAPITEL 2

AFSLUTNING AF ET ÆGTESKAB I RELIGIØS FORSTAND

KRISTENDOMMEN

De kristne kirker har traditionelt været modstandere af skilsmisse, da ægteskab blev anset for – og stadig anses for – at være indstiftet af Gud og livslangt. Dette ses for eksempel i Folkekirkenes vielsesritual, hvor de kommende ægtefæller lover at forblive gift, "... indtil døden skiller jer ad."⁴ Som en logisk følge heraf findes fænomenet religiøs skilsmisse ikke i kristne trosretninger: Man kan blive gift i en kirke, men ikke skilt i en kirke. Der er dog forskelle i måden, hvorpå kristne trosretninger og trossamfund ser på den borgerlige skilsmisses betydning for det religiøst indgåede ægteskab. Dette ses også afspejlet i Danmark.

PROTESTANTISKE KIRKER: FOLKEKIRKEN OG FRIKIRKER

Selvom de protestantiske kirker (herunder den evangelisk-lutherske folkekirke) i princippet anser ægteskabet for at være livslangt, anerkender et langt overvejende flertal af protestanter, at en borgerlig skilsmisse også betyder opløsning af ægteskabet i religiøs forstand. Derfor kan for eksempel en person, som er gift i Folkekirken, på et senere tidspunkt blive borgerligt skilt og derefter gifte sig igen ved en religiøs vielse i Folkekirken.

Skilsmisse ses ofte som en sidste udvej, og nogle protestanter mener, at det kristne ægteskab er og bliver livslangt og derfor ikke kan afsluttes. Af den grund og i erkendelse af, at området berører religionsfriheden, gælder det, at Folkekirkenes præster kan afstå fra at vie fraskilte.⁵ Der kan derfor i dele af Folkekirken og visse frikirker formentlig være elementer af et betydeligt socialt pres i retning af, at parterne ikke lader sig skille – og hvis de gør, så ikke gifter sig igen. Dette gælder begge køn. Der er ikke foretaget større undersøgelser af omfanget af dette problemfelt inden for Folkekirken og protestantiske trossamfund i Danmark.

DEN ROMERSKKATOLSKE KIRKE

Ifølge den romerskkatolske kirke er et religiøst indgået ægteskab et såkaldt sakramente, hvilket betyder, at det er umuligt at opløse. Derfor anerkender den katolske kirke ikke, at et religiøst indgået ægteskab er afsluttet i religiøs forstand, hvis et par har opnået borgerlig skilsmisse.⁶

I visse tilfælde kan en kirkelig domstol vurdere, at et ægteskab ved dets indgåelse ikke opfyldte betingelserne for at blive anset som værende et ægteskab. I så tilfælde er ægteskabet ugyldigt. Det kan for eksempel være tilfældet, hvis ægtefællerne ved ægteskabets indgåelse ikke havde den nødvendige psykiske

modenhed til at vide, hvad de gik ind til, eller hvis ægteskabet blev indgået under tvang. Også i Den Katolske Kirke i Danmark findes en sådan kirkelig domstol, der efter kirkeretten er kompetent i ægteskabssager. Domstolen består af et kollegium af dommere (formanden skal være præst), som prøver gyldigheden af et ægteskab. Hvis et ægteskab kendes ugyldigt, er parterne frie til at gifte sig igen inden for den katolske kirke.⁷ Det er tilstrækkeligt, at en af parterne søger om annullering, for at sagen bliver behandlet, og manden og kvinden er stillet lige.⁸

Der er ikke foretaget større undersøgelser af omfanget af de menneskeretlige problemer, der kan opstå i forbindelse med fastholdelse i uønskede katolske ægteskaber i Danmark.

JØDEDOMMEN OG ISLAM

I modsætning til kristendommen har islam og jødedommen ikke traditionelt modsat sig skilsmisse, hvis der er alvorlige uoverensstemmelser mellem ægtefællerne, og gør det heller ikke i dag. Derfor kan man inden for disse to religioner både blive religiøst gift og religiøst skilt. I det moderne Danmark betyder dette, at et jødisk eller muslimsk indgået ægteskab ved siden af en borgerlig skilsmisse også skal afsluttes religiøst, for at ægteskabet i religiøs forstand betragtes som afsluttet.

JØDEDOMMEN

Når et par er gift ved en jødisk ceremoni, skal ægteskabet også opløses ved en særlig jødisk ceremoni.⁹ Det behøver ikke foregå – men foregår normalt – ved en religiøs domstol, en **beth din**.¹⁰ Ved ceremonien giver (den tidligere) ægtemand sin (eks)kone et hebraisk skilsmisedokument, en såkaldt **get** (liberal jødedom praktiserer ikke **get**). Begge parter medvirken er nødvendig, idet kvinden skal være villig til at modtage den **get**, som manden giver hende. Hvis en af parterne nægter at medvirke til skilsmissen, opstår et fastlåst ægteskab. Der er dog i ortodoks jødedom forskel på, hvilke konsekvenser det i praksis får for parterne, hvis ægteskabet ikke er afsluttet i religiøs forstand.

Konsekvenserne for ortodoks jødiske kvinder, der ikke kan opnå religiøs skilsmisse, kan være alvorlige både for dem selv og for deres fremtidige børn.¹¹ Hvis kvinden ikke har fået en **get**, vil hun fortsat blive betragtet som gift religiøst, og hvis hun vælger at indgå i et nyt forhold eller gifte sig igen borgerligt, vil et barn fra det nye forhold få status af **mamzer**, normalt oversat til "illegitim". Kvinden kan ikke komme videre med sit liv, og inden for jødedommen har man sat begreb på netop det forhold, at en kvinde kan være fastlåst i et ægteskab: **agunah**, den "lænkede kvinde".¹² Hvis det er kvinden, der ikke vil acceptere en **get**, er manden også bundet i ægteskabet, men det har ikke de samme negative følger, og hans eventuelle fremtidige børn med en anden kvinde vil være at betragte som legitime.¹³ I staten Israel, hvor den rabbinske domstol er den eneste familieretsdomstol for jøder, og hvor der ikke findes nogen verdslig familieret, og i andre lande med en stor ortodoks jødisk befolkning (herunder England og Frankrig) findes der mange eksempler på, at en mand vedvarende nægter sin kone religiøs skilsmisse.¹⁴ I nogle

tilfælde gør han det for at genere hende eller for at kunne presse hende i forhold til forældremyndighed, samkvem, underhold og bodeling mv. til gengæld for en religiøs skilsmisse. I andre tilfælde (formentlig færre) kan det være af religiøse grunde, eller fordi manden simpelthen ikke ønsker at blive skilt. Endelig kan situationen opstå, hvis manden er forsvundet.

Både i staten Israel og ortodoks jødiske trossamfund verden over forsøger man til stadighed at hjælpe de fastholdte kvinder og at få den modvillige ægtefælle til at give sin hustru en **get**.¹⁵ Der er udbredt enighed om, at en mand ikke bør misbruge et religiøst privilegium til at sætte kvinden i en meget vanskelig situation.

Dette er også tilfældet i Danmark. Der er kun få jøder i Danmark, anslået ca. 7.000, og Det Jødiske Samfund i Danmark har ca. 1.700 voksne medlemmer. Der er derfor også kun få religiøse skilsmisser, nemlig ca. 3 om året.¹⁶ I Det Jødiske Samfund i Danmark, der er en ortodoks menighed, foregår ceremonien ved en **beth din** bestående af tre rabbinere og i vidners nærvær.¹⁷ Det er sjældent, at en situation med et fastlåst ægteskab opstår, hvor enten manden ikke vil give kvinden en **get**, eller kvinden nægter at modtage den. Trossamfundet har en pragmatisk tilgang til problemstillingen, hvilket betyder, at kvinden, selv hvis hun er fastlåst i et religiøst ægteskab, ikke oplever ovennævnte konsekvenser.¹⁸ Problematikken vedrørende religiøs skilsmisse er således, ifølge trossamfundet, ikke stor blandt jøder i Danmark.

ISLAM

Det muslimske ægteskab indgås ved en kontrakt, en såkaldt **nikah**. Manden har den primære kontrol i forhold til dette ægteskabs afslutning. For at en religiøs skilsmisse kan finde sted, skal han initiere dette (ved **Talaq**), og han kan **ensidigt** afslutte ægteskabet (forstøde hustruen).¹⁹ En kvinde, der ønsker en religiøs skilsmisse, er som udgangspunkt afhængig af, at manden vil samarbejde. I visse tilfælde kan hun uden mandens samtykke få en religiøs autoritet til at opløse ægteskabet ved en såkaldt **Khul'a**-proces.²⁰ I nogle vestlige lande har man såkaldte shariaråd eller -domstole, der kan forestå sådanne, men ofte er udfaldet i kvindens disfavør, og de religiøse autoriteters kompetence er begrænset. Dette betyder, at kvinden risikerer, at hun ikke kan komme ud af sit religiøse ægteskab.

Muslimere i Danmark er organiseret på meget forskellig vis. Der er ingen islamisk domstol eller shariaråd, der nyder bred anerkendelse til at forestå religiøse skilsmisser i Danmark. I dette "islamisk-juridiske tomrum"²¹ kan det være yderst vanskeligt for en kvinde, der vil skilles imod sin mands (eventuelt i borgerlig forstand eksmands) vilje, at opnå en religiøs skilsmisse, som både anerkendes af det lokale miljø i Danmark og eventuelt i oprindelseslandet. Kvinden kan stå i et ulige magtforhold i forhold til ægtemanden, religiøse autoriteter og familien.²² Ydermere kan kvinden være udsat for et så voldsomt pres for ikke at søge om **borgerlig** skilsmisse, at hendes adgang hertil heller ikke reelt er til stede. At kvindens viden om egne rettigheder kan være stærkt begrænset, er i den sammenhæng et væsentligt element.²³

Selv hvis kvinden opnår borgerlig skilsmisse, kan fraværet af en religiøs skilsmisse give kvinden store problemer, ikke blot i forhold til familien og det lokale muslimske miljø i Danmark – for eksempel i form af at hun ikke kan gifte sig igen inden for det muslimske miljø – men også i forhold til et eventuelt oprindelsesland. Hvis kvindens eller hendes families oprindelsesland anvender muslimsk familieret, vil kvinden ikke kunne gifte sig igen i oprindelseslandet, og hendes familie og den muslimske stat, hvor religiøs familieret er gældende som statens lov, vil betragte hende som gift med den mand, hun i Danmark er blevet borgerligt, men ikke religiøst skilt fra. Resultatet kan være en situation i oprindelseslandet, hvor kvinden imod sin vilje stadig er gift og kan opleve for eksempel rejserestriktioner, anklage for hor, frygt for at miste forældremyndigheden over sine børn og ingen mulighed for at blive gift igen.²⁴

At der i Danmark er ca. 300.000 muslimer, er formentlig en af de vigtigste årsager til, at fokus i Danmark især er på de vanskeligheder, som muslimske kvinder kan opleve i forbindelse med skilsmisse. Der er da også gennemført større undersøgelser af netop muslimske kvinder og religiøs skilsmisse. Senest har rapporten "Etniske minoritetskvinder og skilsmisser – med fokus på muslimske praksisser" udgivet i 2020 af Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, VIVE, dokumenteret, at et større antal muslimske kvinder efter alt at dømme kan opleve store vanskeligheder, da de reelt ikke kan opnå (religiøs og i nogle tilfælde også kun vanskeligt borgerlig) skilsmisse, hvis manden ikke ønsker det (uagtet at grundene hertil måtte være tungtvejende).²⁵ Rapporten viser, at nogle kvinder oplever at være låst fast i et voldeligt ægteskab, og at kvinderne ikke sjældent har et manglende kendskab til deres lige ret til borgerlig skilsmisse.²⁶ Rapporten peger på, at kvinders sociale og etniske baggrund samt deres faktiske sociale og økonomiske ressourcer er afgørende for omfanget af vanskeligheder, hvis manden nægter at lade sig skille.²⁷ Rapporten tyder på, at der foreligger et betydeligt problem. Desværre eksisterer ingen undersøgelser, der fastslår problemets omfang.

OM "ETNISKE MINORITETSKVINDER OG SKILSMISSE – MED FOKUS PÅ MUSLIMSKE PRAKSISSE"

VIVE offentliggjorde i foråret 2020 rapporten "Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser".²⁸ Rapporten omhandler etniske minoritetskvinders udfordringer ved at blive skilt efter dansk ret og ved at få opløst det muslimske ægteskab, **nikah**. Den angiver en række forklaringer på, at nogle kvinder trods lighed for loven oplever, at vejen til borgerlig skilsmisse er kompliceret og lang. Begrænset viden om egne rettigheder og manglende netværk, der kan understøtte kvinden, spiller for eksempel en væsentlig rolle. Samtidig kan familie og omgangskreds have forventninger om, at kvinden bliver i sit ægteskab, og udsætte kvinden for repressalier, hvis hun bliver skilt. Også risikoen for at skulle forlade Danmark i tilfælde af skilsmisse – såfremt kvindens opholdsgrundlag er betinget af ægteskabet – kan betyde, at hun ikke tør handle på ønsket.

Kvinderne kan yderligere møde alvorlige udfordringer, hvis de ønsker deres muslimske ægteskab opløst. Ifølge rapporten er det langt lettere for mænd end for kvinder at opløse en **nikah**, og i nogle miljøer er det kun manden, der kan opløse en **nikah**. Såfremt manden nægter det, kan kvinden i årevis være skilt efter dansk ret, men stadig være fastholdt i det muslimske ægteskab.

Rapporten viser, at kvindernes ressourcer eller mangel på samme i meget høj grad er bestemmende for, i hvilket omfang kvinder oplever udfordringer ved ønske om skilsmisse. Efterkommere er ofte langt bedre stillet end indvandrerkvinder, grundet bedre netværk og kvalifikationer, og fordi spørgsmålet om opholdsgrundlag ikke er en faktor. Rapporten viser, at kvinder, der er indvandret fra lande med islamisk lov, er i størst risiko for ikke at opnå religiøs skilsmisse, da ingen i Danmark kan gennemtvinge en opløsning af en **nikah** mod mandens ønske. De islamiske domstole, der i oprindelseslandet kan opløse en kvindes **nikah** – selvom (eks)manden er imod – findes nemlig ikke herhjemme.

En del kvinder søger hjælp hos islamiske autoriteter, for eksempel imamer, som dog langt fra altid kan hjælpe kvinderne. Især kan det være vanskeligt at få hjælp i de tilfælde, hvor (eks)manden er voldelig, da han potentielt udgør en sikkerhedsrisiko for enhver, der forsøger at hjælpe kvinden, herunder imamen.

Rapporten viser ydermere, at en **nikah**, der er indgået i Danmark, i nogle miljøer automatisk anses for at være opløst, hvis et par bliver skilt efter dansk ret. Denne praksis anvendes dog ikke af alle, da der er store forskelle på, hvordan man ser på opløsning af en **nikah** internt i gruppen af muslimer i Danmark. Kvinder, der er gift eller har indgået en **nikah** uden for Danmarks grænser, er ej heller omfattet af denne praksis. VIVE's undersøgelse bygger på interviews med 85 personer, heraf 37 kvinder med relevante erfaringer, 27 fagfolk og 21 islamiske autoriteter. Desuden indgår registerdata om skilsmisser blandt etniske minoritetsgrupper i Danmark.

Kilde: <https://www.vive.dk/da/udgivelser/etniske-minoritetskvinder-og-skilsmisse-med-fokus-paa-muslimske-praksisser-14657/>.

KAPITEL 3

MENNESKERETTEN

DEN INTERNATIONALE RAMME

Fastholdelse i et religiøst ægteskab involverer en lang række menneskerettigheder, først og fremmest tros- og religionsfriheden, som ikke kun er beskyttet i den danske grundlovs § 67, men også i en lang række internationale konventioner. Religionsfriheden har eksempelvis en central placering i FN's Verdenserklæring om Menneskerettigheder, hvor religionsfriheden både nævnes i præamblen som en grundlæggende frihedsrettighed og i erklæringens artikel 18.

Religionsfriheden er også beskyttet af Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 9, der rummer en bred forståelse af, hvad denne rettighed indebærer, der blandt andet omfatter friheden til enten alene eller sammen med andre at udøve sin religion eller tro gennem overholdelse af religiøse skikke.²⁹ Der kan dog efter bestemmelsens stk. 2 gøres indgreb i religionsfriheden, hvis indgrebet er foreskrevet ved lov og er nødvendigt i et demokratisk samfund af hensyn til den offentlige tryghed, for at beskytte den offentlige orden, sundheden eller sædeligheden eller for at beskytte andres rettigheder og friheder.

Religionsfriheden kan være på spil i religiøst fastholdte ægteskaber med forskellig tyngde og i forhold til forskellige aktører. I den katolske kirke er forestillingen om det livslange ægteskabs uopløselighed en central del af kirkens lære. Det er således trossamfundet, der er hovedaktøren, og religionsfriheden kommer i spil i forhold til trossamfundets lære og praksis. Den verdslige stat kan ikke erklære sig kompetent til at opløse et ægteskab i religiøs forstand.

I forhold til jødedom og islam er religionsfriheden i spil på en anden måde, fordi jødiske og muslimske traditioner jo netop tillader afslutning af ægteskabet i religiøs forstand. Det er ofte ikke trossamfundene, der udgør problemet, selvom det dog kan være tilfældet, for eksempel grundet den ulighed, som religiøse traditioner kan indeholde. Ofte er problemet en af ægtefællerne, der ikke vil gå med til religiøs skilsmisse, selvom religionen tillader det. Fokus bliver derfor på den enkeltes rettigheder, herunder den enkeltes religionsfrihed.

Staten har efter Den Europæiske Menneskerettighedskonvention en pligt til at respektere og beskytte både den individuelle og kollektive del af religionsfriheden – dog til en vis grænse.³⁰ Ved indførelsen af statslige indsatser for at afhjælpe problemer, der er opstået i forbindelse med religiøs skilsmisse, skal der findes en balance, der på den ene side respekterer trossamfundenes og ægtefællernes

religionsfrihed, og som på den anden side beskytter den enkelte ægtefælles rettigheder, herunder beskyttelse mod overgreb fra andre samt retten til lige ægteskabsrettigheder.

Ud over religionsfriheden kan en række andre menneskerettigheder være involveret i forhold til fastholdte religiøse ægteskaber.³¹ Det gælder blandt andet retten til privat- og familieliv, herunder retten til at gifte sig igen. Det gælder retten til menneskelig værdighed og til personlig selvbestemmelse (en person kan opleve at være fastholdt og forhindret i at bestemme over eget liv). Retten til personlig sikkerhed kan være aktuel, og staten er forpligtet til at gribe ind i en praksis, der er påvist skadelig for kvinder, herunder vold og psykisk vold.³² Endelig kan retten til sundhed også spille en rolle, for eksempel hvis en kvindes mentale helbred lider alvorlig skade på grund af fastholdelse i et religiøst indgået ægteskab.

RETEN TIL SKILSMISSE

Ifølge Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 12 har både mænd og kvinder ret til at indgå ægteskab og stifte familie i overensstemmelse med national lovgivning. Så sent som i 2017 fastholdt domstolen, at konventionen ikke indeholder en beskyttelse af retten til skilsmisse.³³ Den Europæiske Menneskerettighedskonvention omtaler ikke specifikt den lige ret til skilsmisse, som dog er beskyttet af konventionens artikel 14, der blandt andet forbyder diskrimination på grund af køn i forhold til konventionens rettigheder.

Retten til ikkediskrimination er central i menneskeretten, herunder retten til lighed ved ægteskabets indgåelse, under ægteskabet og ved dets afslutning. Internationale og regionale menneskerettighedskonventioner beskytter ikke direkte retten til skilsmisse, men understreger begge køns lige adgang til skilsmisse. Det ses eksempelvis i FN's Verdenserklæring om Menneskerettigheder, som i artikel 16 fastslår, at mænd og kvinder "har krav på lige rettigheder med hensyn til indgåelse af ægteskab, under ægteskabet og ved dets opløsning." Senere konventioner gør denne bestemmelse bindende for staterne, herunder artikel 16 i FN's Konvention om Afskaffelse af Alle Former for Diskrimination Imod Kvinder (Kvindekonventionen). FN's Kvindekomité (CEDAW-komitéen) og FN's Børnekomité har i en fælles anbefaling defineret et tvangsægteskab til også at omfatte den situation, hvor den ene part forhindres i at forlade et ægteskab.³⁴

Da alle formelt har ret til borgerlig skilsmisse, og da stat og religion i Vesteuropa er adskilt, har europæiske stater, herunder Danmark, ikke traditionelt blandet sig i religiøst funderede problemer i forbindelse med skilsmisse. Siden 1980'erne har man i Europa dog kunnet spore en ny tendens, nemlig at staterne i stigende grad griber ind for at afhjælpe negative følger af reglerne omkring religiøs skilsmisse (se kapitel 4 nedenfor). Denne tendens bliver i en vis grad understøttet af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, der har slået fast, at religiøs praksis ikke må udøves på bekostning af mænds og kvinders lige rettigheder.³⁵ Der er således grænser for, "hvor passivt staten kan se til, hvis der opstår parallelsamfund i staten, hvor f.eks. kvinder bliver tvunget af deres omgangskreds til at følge minoritetens

kulturelle regler i stedet for den generelle lovgivning. Danmark og andre europæiske lande er [...] nødt til at sikre, at medlemmer af kulturelle og religiøse minoriteter også i praksis har mulighed for at følge den generelle lovgivning og for at anvende de nationale domstole.”³⁶

I 1983 accepterede Den Europæiske Menneskeretskommission (der i 1998 blev erstattet af den nuværende Europæiske Menneskerettighedsdomstol), at Frankrig pålagde en mand at betale kompensation til sin hustru på grund af den skade, han havde forvoldt hende, ved ikke at give hende en **get** som led i afslutningen af det jødisk indgåede ægteskab.³⁷

Ifølge Europarådets konvention til forebyggelse og bekæmpelse af vold mod kvinder og vold i hjemmet (Istanbulkonventionen) er tvangsægteskab mod ægtefællens vilje en form for vold. Med overskriften ”Psykisk Vold” pålægger konventionens artikel 33 staterne at tage de nødvendige skridt til at sikre, at bevidst handlen, der alvorligt skader en persons psykologiske integritet gennem tvang eller trusler, kriminaliseres. I forhold til kriminalisering af tvangsægteskaber som en form for vold omhandler bestemmelsen kun tvang ved ægteskabets indgåelse. I forhold til tvang i form af fastholdelse i ægteskabet er konventionens bestemmelser vage og derfor genstand for fortolkning.³⁸

Europarådets Parlamentariske Forsamling har i 2019 udtrykt bekymring om skilsmissepraksis i religiøse tribunaler i England og Wales, som undergraver kvinders rettigheder. Forsamlingen anbefaler borgerlig registrering af et ægteskab samtidig med eller forud for indgåelse af det religiøse ægteskab.³⁹

KAPITEL 4

LØSNINGER: ERFARINGER FRA UDLANDET

Traditionelt set er religiøs skilsmisse uden borgerlig gyldighed i den vestlige verden blevet anset for at være uden for statens sfære og dermed beskyttet mod statslig indblanding i den kollektive og individuelle religionsfrihed og i retten til privatliv. Imidlertid er der de seneste årtier kommet stigende fokus på, at der netop inden for den religiøse og private sfære ikke er fundet tilstrækkeligt bæredygtige løsninger på de problemer, der kan opstå ved fastholdelse i et religiøst ægteskab.

Forskere og praktikere presser i stigende omfang på for, at staterne skal rette opmærksomhed på fænomenet som et potentielt menneskeretligt problem. Et stigende antal forskere og eksperter anbefaler således bæredygtige løsninger, som kræver en palet af løsninger, der inkluderer juridiske, politiske, administrative og kulturelle værktøjer. Konkrete anbefalinger er for eksempel statslig støtte til NGO'er, der adresserer problematikken, studier og opsamling af data om problemets omfang og interaktion med andre faktorer, monitorering af god praksis og uddannelse af dommere, advokater, anklagere mv. Blandt forebyggende og beskyttende initiativer anbefales for eksempel oplysningskampagner, retshjælp og information til kvinder om deres muligheder. Desuden anbefales samarbejde mellem staten og alle aktører, inklusive religiøse autoriteter.⁴⁰

Nogle stater i Europa og Nordamerika er også gået ind i problematikken. En række foranstaltninger, hvor staten forsøger at intervenere uden at gribe ind i religiøse doktriner og herved kompromittere statens verdslighed, er således iværksat i adskillige lande. De fleste af disse tiltag adresserer jødiske og muslimske ægteskaber.

De måder, hvorpå en person bliver fastholdt i et ægteskab, kan se meget forskellige ud, hvorfor statens balancering af modstridende hensyn må tage udgangspunkt i den konkrete situation. Blandt de faktorer, der kan spille ind, er religiøse normer, etnicitet, religiøse minoriteter, økonomisk afhængighed, opholdstilladelse og vold i ægteskabet.⁴¹ Det fastlåste ægteskab kan ligeledes have mange forskellige aktører: de to ægtefæller, religiøse ledere og trossamfund, de pågældendes familier, lokalsamfundet samt én eller i nogle tilfælde flere stater. Forskellige tiltag, der tager sigte på konkrete situationer, er derfor forsøgt i de enkelte lande.

Danmark har i mindre grad end de lande, vi normalt sammenligner os med, været proaktiv på dette felt. I det følgende vil vi derfor se nærmere på de tiltag, som sådanne lande har gennemført. I forlængelse af gennemgangen af hvert enkelt tiltag vil den mulige relevans for Danmark kort være anført.

GODTGØRELSE FOR TORT

I adskillige lande, herunder Canada, USA, Storbritannien, Frankrig og Nederlandene, er domstolene med regelmæssighed blevet bedt om at tage stilling til spørgsmål, der involverer religiøs skilsmisse. I særlig grad er dette tilfældet med et tortsøgsmaal, der kan være et middel for den "fastlåste" ægtefælle til at presse den anden ægtefælle til at samarbejde om opløsningen af ægteskabet. Tort er en måde at facilitere opløsningen af et religiøst ægteskab på uden at foretage indgreb i religionsfriheden, da staten ikke dikterer udfaldet og ikke pålægger trossamfund at handle på en bestemt måde. Dette værktøj kan også hjælpe trossamfundet til at lægge pres på en modvillig ægtefælle.

Som ovenfor nævnt pålagde en domstol i Frankrig allerede i 1983 en mand at betale kompensation til sin hustru for den skade, han forvoldte hende ved ikke at give hende en religiøs skilsmisse. I Nederlandene er tort brugt til at lægge pres på den modvillige part for at medvirke til religiøs skilsmisse.⁴² Landets højesteret accepterede i 1982 en tortaktion imod en modvillig jødisk ægtemand, der blev pålagt at samarbejde ved opløsningen af et jødisk ægteskab.⁴³ Siden da har der været en række af den type sager i Nederlandene. Canada har ligeledes haft en række sager, hvor kvinder har søgt kompensation for den skade, manden har forvoldt ved ikke at give hende en **get** i forbindelse med den borgerlige skilsmisse, herunder i forhold til kontraktbrud.⁴⁴

I Danmark

I Danmark har parterne også mulighed for at søge godtgørelse, men så vidt vides er denne mulighed ikke blevet anvendt i forbindelse med fastholdelse i et religiøst ægteskab. Efter dansk ret er tort en krænkelse af en persons selv- og æresfølelse, dvs. en persons opfattelse af eget værd og omdømme.⁴⁵ Efter erstatningsansvarslovens § 26, stk. 1, skal en person, der er ansvarlig for en retsstridig krænkelse af en andens frihed, fred, ære eller person, betale denne en godtgørelse for tort. At fastholde sin ægtefælle i et religiøst ægteskab kan have store konsekvenser for dennes livsførelse, opfattelse af eget værd og omdømme og generelle psykiske velbefindende. Så vidt instituttet er informeret, bliver erstatningsansvarsloven ikke anvendt i tilfælde af fastholdelse i et ægteskab. At indføre en udtrykkelig adgang til eller lette muligheden for at få godtgørelse for den skade, som fastholdelsen har medført, vil imidlertid kunne resultere i både et øget pres på den fastholdende ægtefælle til at lade sig skille og give den fastholdte ægtefælle en oprejsning.

FASTHOLDELSE I ÆGTESKAB SOM ET STRAFFERETLIGT ANLIGGENDE

I for eksempel Nederlandene kan fastholdelse i et ægteskab ved brug af vold, trusler eller lignende udgøre en overtrædelse af straffelovens bestemmelse om tvangsægteskab.⁴⁶ Ifølge nogle internationale forskere er en vis forsigtighed med at benytte denne mulighed tilrådelig, fordi det i konkrete tilfælde kan gøre situationen endnu mere fastlåst, end den er i forvejen, uden at løse problemet.⁴⁷

I Danmark

Den nye straffelovsbestemmelse om psykisk vold (straffelovens § 243), der trådte i kraft 1. april 2019, vil formodentlig kunne finde anvendelse i forbindelse med fastholdelse i religiøse ægteskaber under særligt skærpede omstændigheder (se kapitel 5).

Som en udmøntning af den daværende regerings "[s]trategi mod parallelle retsopfattelser – opgør med tvang og undertrykkelse i forbindelse med religiøse vielser" fra 2012 er der foretaget ændringer i straffeloven, udlændingeloven og lov om tilhold, opholdsforbud og bortvisning (styrket indsats mod tvang i forbindelse med ægteskaber og religiøse vielser).⁴⁸ Herved kom straffelovens § 260, stk. 2, om tvang i forbindelse med ægteskabsindgåelse til udtrykkeligt at inkludere "en religiøs vielse uden borgerlig gyldighed".

I juli 2020 meddelte udlændinge- og integrationsministeren i et svar til Folketinget, at regeringen i efteråret 2020 vil fremsætte et lovforslag, der blandt andet vil "indeholde forslag om at udvide anvendelsesområdet for straffelovens bestemmelse om ulovlig tvang, således at den særligt skærpede strafferamme også vil finde anvendelse, når en person **fastholdes** i et ægteskab mod sin vilje. Forslaget vil både omfatte ægteskaber med borgerlig gyldighed og religiøse vielser uden borgerlig gyldighed. Det vil samtidig blive foreslået at udvide udlændingelovens udvisningsregler, således at der indføres en særlig adgang til udvisning af udlændinge i tilfælde, hvor den pågældende idømmes ubetinget frihedsstraf for at have fastholdt en anden person i et ægteskab eller i et religiøst ægteskab uden borgerlig gyldighed mod dennes vilje."⁴⁹

REGISTRERING AF RELIGIØSE ÆGTESKABER

I Frankrig er det ved lov forbudt at indgå religiøst ægteskab uden forudgående borgerlig vielse, og i Storbritannien er der vedvarende diskussion om, hvorvidt religiøse vielser skal kunne foretages, hvis parret ikke samtidig indgår et borgerligt ægteskab. I en analyse foretaget på foranledning af den britiske regering blev det anbefalet, at en lovrevision skulle gøre det til en pligt, at det religiøse ægteskab skal registreres borgerligt.⁵⁰ Kampagner er iværksat for at få registreret det religiøst indgåede ægteskab, og regeringen overvejer en lovreform på området.⁵¹

I Danmark

I Danmark registreres ægteskaber indgået i "anerkendte trossamfund", da disse trossamfund har kompetence til at foretage vielse med borgerlig gyldighed. Det gælder for eksempel Det Jødiske Samfund i Danmark og den romerskkatolske kirke og et stort antal muslimske trossamfund. Derimod registreres religiøst indgåede ægteskaber, der ikke har borgerlig gyldighed, ikke af myndighederne. Blandt muslimer kan der være forskellige grunde til, at ægteskaber kun er indgået religiøst. Et eksempel er, at unge muslimske par bruger det religiøse ægteskab som en slags forlovelse for at lære hinanden bedre at kende.⁵²

TILTAG FOR AT FREMME GENNEMFØRELSE AF RELIGIØS SKILSMISSE SOM EN DEL AF FAMILIERETTEN

I nogle vestlige lande har man indført ændringer i ægteskabslovgivningen mv., der inkluderer problematikker opstået på grund af manglende religiøs skilsmisse. Det kan for eksempel være lovgivning, der sætter en dommer i stand til at vurdere en situation omkring et fastlåst religiøst ægteskab i forbindelse med opløsningen af ægteskabet i borgerlig forstand. I Storbritannien blev der indført en lov i 2002, der giver parterne i et ægteskab indgået efter jødisk tradition mulighed for at anmode den civile domstol om ikke at give en borgerlig skilsmisse, før den religiøse skilsmisse er gennemført, og dokumentation herfor kan forevises.⁵³ Det fremgår af loven, at den også kan finde anvendelse i forhold til andre religiøse traditioner end den jødiske, hvilket vil sige, at den også kan finde anvendelse i forhold til muslimske ægteskaber.

Loven blev til, da ledelsen af de britiske ortodokse jøder rettede henvendelse til det britiske parlament med en anmodning til lovgiver om at bistå i bestræbelserne på at løse problemet med **agunot**: situationen, hvor en mand vedvarende ikke vil give sin hustru en **get**.⁵⁴ Parlamentets positive indstilling over for at lave en sådan lov var begrundet i, at det var det jødiske samfund selv, der bad parlamentet om hjælp, og ikke parlamentet, der påtvang det jødiske samfund en lov.⁵⁵ Lovgivningsmæssige tiltag som dette må forventes at have en betydelig effekt, fordi de er etableret med udgangspunkt i de berørte religiøse samfunds egne ønsker. Loven vil kunne anvendes og forventes at have en virkning på det fastlåste religiøse ægteskab i det tilfælde, hvor en ægtefælle ønsker borgerlig skilsmisse, men ikke vil acceptere en religiøs skilsmisse. Bestemmelsen anvendes regelmæssigt, for eksempel i 2019, hvor en ægtemand blev forhindret i at ansøge om at blive borgerligt skilt, indtil ægtefællerne havde taget skridt til at opløse det religiøse ægteskab.⁵⁶ I samme sag blev ægtemanden pålagt at betale ægtefællen et periodisk bidrag, indtil den religiøse skilsmisse kom i stand.⁵⁷

I Norge ændrede man i 2003 ægteskabsloven med det formål at forebygge problemet med religiøs skilsmisse. I den forudgående politiske debat var fokus på muslimske ægteskaber. I modsætning til ovennævnte eksempel fra Storbritannien havde de muslimske samfund i Norge ikke selv bedt Stortinget om hjælp. Det gælder således nu ifølge ægteskabsloven, at de kommende ægtefæller forud for indgåelse af et ægteskab med borgerlig gyldighed (herunder et religiøst indgået ægteskab med borgerlig gyldighed) skal underskrive en erklæring, hvor de accepterer begges lige ret til skilsmisse.⁵⁸ Loven gav anledning til protest, ikke mindst fra Den Norske Kirke, der anså det for at gå imod kristne normer at kræve, at ægtefællerne ved ægteskabets indgåelse forudsætter muligheden for skilsmisse.⁵⁹ Idéen om en underskrevet erklæring om accept af parternes lige ret til skilsmisse synes i kraft af dens forebyggende sigte at rumme et potentiale for at komme problemer med fastlåste ægteskaber i forkøbet. Imidlertid rummer erklæringen ikke begrebet "religiøs skilsmisse". Dette skyldes, at erklæringen skal underskrives af alle, der skal giftes i Norge, og at majoritetsreligionen, kristendommen, ikke indeholder religiøs skilsmisse. At erklæringen ikke indeholder begrebet "religiøs

skilsmisse”, så tvivl om dens brugbarhed til at løse problemer omkring dette fænomen.⁶⁰

I Danmark

I Danmark er der ikke foretaget ændringer i ægteskabsloven med henblik på at håndtere problemer i forhold til religiøs skilsmisse, som tilfældet er i ovennævnte lande. I givet fald ville sådanne tiltag primært indeholde en ændring af ægteskabsloven og en ændring af Familieretshusets og familierettens praksis.

VOLDGIFT OG SHARIARÅD

I blandt andet Tyskland har man omfattende erfaring med privat religiøs konfliktmægling og religiøs voldgift. I begge modeller er formålet at nå en fredelig løsning i en konflikt uden at gå til de tyske domstole, hvilket kan være både dyrt, besværligt og langvarigt. Et andet formål er at sikre, at de anvendte procedurer og løsninger er i overensstemmelse med sharia.⁶¹ Religiøs konfliktmægling anses ofte for at underkende den svagere part og princippet om lighed mellem kønnene, omend der er nogen evidens for, at dette ikke nødvendigvis er tilfældet.⁶²

I England og Wales er adgangen til religiøs skilsmisse faciliteret ved religiøse råd, der er dannet i overensstemmelse med England og Wales' Arbitration Act fra 1996.⁶³ Sådanne råd er anerkendt som voldgiftsorganer og følger statens love omkring sådanne (Muslim Arbitration Tribunal). Der er fra menneskeretsforskere og eksperter side udtrykt bekymring om skilsmissepraksis i religiøse tribunaler, som undergraver kvinders rettigheder, og det er et kontroversielt spørgsmål, om voldgiftslovgivningen i England og Wales er i overensstemmelse med Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.⁶⁴ Blandt andet har Europarådet udtrykt bekymring for disse tribunalers effekt på kvinders lige adgang til skilsmisse.⁶⁵

På trods af at skilsmisse ved britiske shariaråd er både institutionaliseret og reguleret, kan der også i Storbritannien forekomme store problemer for imamer, der medvirker til at gennemføre religiøs skilsmisse, i form af vold og trusler.⁶⁶ Dette problem er også kendt i en række andre lande.

I Danmark

Blandt danske muslimer har man ikke et institutionaliseret skilsmisseråd med bred opbakning blandt islamiske autoriteter.⁶⁷

Privat voldgift er ikke specifikt reguleret i forhold til religiøs skilsmisse, som tilfældet er i for eksempel England og Wales.

Trusler mod imamer i forbindelse med religiøs skilsmisse er et kendt problem, også i Danmark.⁶⁸

NÅR ÆGTESKABET OG SKILSMISSE OVERSKRIDER LANDETS GRÆNSER

I blandt andet Norge og Nederlandene er der rejst bekymring for, hvilke konsekvenser det kan have for en person at blive fastholdt i et religiøst ægteskab, hvis en eller begge ægtefæller har tilknytning til et oprindelsesland, hvor andre familieretlige regler gælder end dem i henholdsvis Nederlandene og Norge. Det diskuteres, hvordan og på hvilken måde staten bør reagere for at medvirke til at løse problemer, der ofte involverer en anden stats suverænitet. Et særligt problemfelt angår kvindens opholdsgrundlag ved borgerlig skilsmisse. Hvis kvinden mister dette, og hun ikke har opnået religiøs skilsmisse, vil det få alvorlige konsekvenser, hvis oprindelseslandet har muslimsk familieret, hvorefter hun stadigvæk vil blive betragtet som gift.⁶⁹

I Danmark

De ovenfor rejste problemstillinger gør sig også gældende i Danmark.

VIDEREUDDANNELSE AF ADVOKATER MV.

I takt med at myndigheder og domstole er kommet i berøring med spørgsmål om religiøs skilsmisse, er udviklingen, at advokater nu i vidt omfang tilegner sig viden om religiøs skilsmisse og de retlige implikationer, fastholdelse i et religiøst ægteskab kan have. Dette gælder for eksempel i England, hvor blandt andet ægteskabsloven indeholder bestemmelser vedrørende domstolens håndtering af religiøs skilsmisse i forbindelse med borgerlig skilsmisse.⁷⁰

I Danmark

Danske advokater må formodes lejlighedsvis at møde problematikken omkring religiøs skilsmisse, men i mindre omfang end i lande, hvor religiøs skilsmisse kan blive inkluderet i myndighedernes behandling af den borgerlige skilsmisse. Ifølge VIVE-rapporten kan det være vanskeligt for juridiske rådgivere at udføre denne rådgivning for berørte kvinder, da det er vanskeligt at vurdere retstilstanden for denne type af problemstillinger, for eksempel i forhold til opholdstilladelse.⁷¹

FOREBYGGELSE, DIALOG OG OPLYSNING

Blandt dem, der arbejder med området – hvad enten der er tale om lovgivere, myndigheds personer, forskere eller advokater – er der bred enighed om, at ingen af de enkeltstående løsninger, der er taget i brug i en række europæiske og andre vestlige lande, rummer en løsning på **hele** problematikken omkring religiøs skilsmisse. Derfor er der også udbredt enighed om, at forebyggelse af situationer, hvor personer er fastholdt i et ægteskab, de ikke længere ønsker at være i, er nødvendig.

Den løsning, der i forebyggende forstand ofte ses som den mest ideelle, er jødiske og muslimske ægteskabskontrakter, hvor det nedfæstes, at parterne anerkender hinandens ret til at blive skilt. Til dette formål findes der forskellige former for værktøjer, og ofte indeholder disse forslag til helhedsløsninger. En muslimsk idealmodel herfor er "The Canadian Marriage Toolkit" udfærdiget med henblik på muslimske ægteskaber.⁷² Dette redskab fremmer indgåelsen af en aftale om

religiøs skilsmisse og de kommende ægtefællers fremtidige selvstændighed. Redskabet understøtter også juridiske aktører, herunder advokater, mæglere og dommere, når de skal rådgive deres klienter og lave aftaler om en eventuel fremtidig skilsmisse. Redskabet indeholder skabeloner med eksempler på ægteskabskontrakter og råd om altid at blive borgerligt gift forud for indgåelse af et religiøst ægteskab på grund af den beskyttelse, som civilretten giver.

Ofte er et bredt spektrum af aktører involveret i oplysningskampagner. En bred vifte af parlamentarikere, akademikere, religiøse og verdslige grupper, advokater og NGO'er står for eksempel bag den britiske kampagne "Register Our Marriage",⁷³ og den britiske regering understøtter ligeledes kampagner for, at muslimske par sikrer borgerlig registrering af deres ægteskab.⁷⁴

Nogle lande har omfattende strategier med det formål, at staten understøtter løsninger i forhold til de problemer, der kan opstå i spændingsfeltet mellem borgerlig og religiøs ægteskabsindgåelse og borgerlig og religiøs skilsmisse. Udgangspunktet er samspil mellem myndigheder og alle relevante aktører. Dette er for eksempel tilfældet i England, der med regeringens "Integrated Communities Action Plan" fra 2019 har iværksat initiativer til at fremme løsninger i forbindelse med blandt andet religiøs skilsmisse, og hvor inddragelse af NGO'er og trossamfund spiller en væsentlig rolle.⁷⁵ I England informerer myndighederne desuden om forholdet mellem religiøs og borgerlig skilsmisse allerede ved påbegyndelsen af skilsmisseproceduren. Blanketten "The HM Courts and Tribunals Service divorce application form" henleder således parternes opmærksomhed på, at en borgerlig skilsmisse ikke nødvendigvis indebærer en skilsmisse i religiøs forstand, og at det derfor er vigtigt, at man kontakter en relevant religiøs autoritet.⁷⁶

I Danmark

I 2012 fremlagde den daværende regering "Regeringens strategi mod parallelle retsopfattelser – opgør med tvang og undertrykkelse ifm. religiøse vielser". Strategiens initiativer lægger op til samarbejde mellem myndigheder, borgere og trossamfund. Strategien indeholder lovgivningsinitiativer, undervisning og styrket oplysning til religiøse samfund, opkvalificering af fagfolk og offentlige myndigheder samt direkte støtte til borgere med særligt fokus på kvinder og mindreårige. Nogle af disse initiativer er gennemført, men hovedfokus for strategien var indgåelse af ægteskaber (tvangsægteskaber), ikke deres afslutning.⁷⁷

Da Familieretshuset er den offentlige myndighed, der primært håndterer skilsmisser, vil det være Familieretshuset, der vil kunne informere ægtefællerne om forholdet mellem religiøs og borgerlig skilsmisse.

KAPITEL 5

KONKLUSION OG ANBEFALINGER

Rapporten omhandler fastholdelse i religiøse ægteskaber. Den viser, at stat og myndigheder kan spille en langt mere aktiv rolle, end tilfældet er i dag, for at hjælpe (oftest) kvinder, der ønsker en religiøs skilsmisse.

Med afsæt i erfaringer fra sammenlignelige lande kan Danmark intensivere indsatsen for at medvirke til at løse de problemer, der kan opstå i forhold til religiøs skilsmisse. Staten kan gennem forskellige tiltag spille en vigtig rolle, når det handler om at understøtte, at flere, især kvinder, der måtte ønske en religiøs skilsmisse, opnår en. En række initiativer er nødvendige for at adressere kompleksiteten af problemet, og der er brug for en helhedsløsning, hvor regeringen på tværs af ministerier og myndigheder understøtter de forskellige aktører og indgår i dialog med de relevante trossamfund. Samtidig skal der tages højde for de komplekse udfordringer, der er forbundet med adskillelse af stat og religion og med statslige indsatser i forhold til religiøs skilsmisse og hensynet til religionsfriheden.

ANBEFALINGER

ANBEFALING 1: FAMILIERETSHUSET OG KOMMUNERNE KAN SPILLE EN VIGTIG ROLLE

Familieretshuset

Ønsket om religiøs skilsmisse er ikke nødvendigvis et ønske, der kommer til myndighedernes kendskab, hvorfor myndighederne som udgangspunkt vanskeligt kan bistå parter, der har brug for hjælp. Familieretshuset (tidligere Statsforvaltningen) vil imidlertid kunne spille en rolle, såfremt man i forbindelse med behandlingen af en sag om borgerlig skilsmisse bliver opmærksom på, at parret ikke alene er borgerligt gift, men også religiøst, og at (typisk) manden nægter kvinden religiøs skilsmisse.

I de mange sager, hvor en borgerlig skilsmisse alene behandles digitalt, kan fastholdelse i et religiøst ægteskab selvsagt være vanskelig at spotte, men i nogle tilfælde indkaldes ægtefællerne til en vilkårsforhandling. Det sker, hvis de ikke er enige om skilsmisse. De vil imidlertid også blive indkaldt til vilkårsforhandling ved **begrundet mistanke om, at parterne i forbindelse med en borgerlig skilsmisse ikke er enige om skilsmisssens betingelser, til trods for at de har angivet at være**

det. Familieretshuset vil her kunne komme i direkte kontakt med personer, der ønsker en religiøs skilsmisse, men som for at opnå dette bliver presset af ægtefællen i forhold til for eksempel formuedeling, forældremyndighed og samvær mv. Bemærkelsesværdige aftaler mellem ægtefællerne om skilsmissevilkår kan også begrunde indkaldelse til vilkårsforhandling.

Hjælp fra Familieretshuset forudsætter dog, at sagsbehandleren i Familieretshuset er i besiddelse af nok viden om fænomenet religiøse skilsmisser til at kunne genkende problemstillingen og på eget initiativ inddrage spørgsmålet, da de ægtefæller, oftest kvinder, der har brug for Familieretshusets hjælp, ofte ikke har ressourcerne til selv at gøre opmærksom på problemet.

Kommunerne

Kommunerne kan tilsvarende spille en vigtig rolle – for eksempel i form af tilbud om rådgivning og handleplan, såfremt en person i et religiøst ægteskab udsættes for et urimeligt pres som følge af dennes ønske om en religiøs skilsmisse. Et sådant tilbud findes i servicelovens § 12 a i relation til æresrelaterede konflikter og kunne oplagt udvides til også at omfatte sager om religiøs skilsmisse.

Sikkerhedskonsulenterne⁷⁸ og det allerede eksisterende rejsehold om æresrelaterede konflikter og negativ social kontrol⁷⁹ i regi af Styrelsen for International Rekruttering og Integration, SIRI, ville oplagt kunne bistå kommunerne.

Institut for Menneskerettigheder anbefaler, at:

- Social- og Indenrigsministeriet sikrer, at det er muligt for myndigheder i visse tilfælde at inddrage spørgsmål om religiøs skilsmisse i vilkårsforhandlinger i forbindelse med borgerlig skilsmisse. Familieretshuset bør være opmærksom på, at den ene part (oftest kvinden) kan blive udsat for et urimeligt pres i en skilsmissesituation, såfremt parterne ikke er enige om også at lade sig skille religiøst.
- Social- og Indenrigsministeriet i samarbejde med Udlændinge- og Integrationsministeriet undersøger, om servicelovens § 12 a (om kommuners rådgivning af ofre i æresrelaterede konflikter) bør udvides til også at omfatte rådgivning i sager, hvor en person i et religiøst ægteskab (oftest kvinden) udsættes for et urimeligt pres som følge af ønsket om en religiøs skilsmisse.
- Udlændinge- og Integrationsministeriet sørger for, at sikkerhedskonsulenterne og det allerede eksisterende rejsehold om æresrelaterede konflikter og negativ social kontrol i regi af SIRI tilføres viden/ressourcer, så konsulenterne og rejseholdet også kan bistå kommunerne i sager om religiøse skilsmisser.

ANBEFALING 2:**ANVENDELSE AF STRAFFELOVSBESTEMMELSEN OM PSYKISK VOLD**

Straffelovens § 243 om psykisk vold vil formentlig i visse tilfælde kunne finde anvendelse, hvis en mand nægter at give sin hustru eller ekshustru en religiøs skilsmisse. Bestemmelsen kriminaliserer psykiske overgreb i overensstemmelse med artikel 33 i Europarådets konvention til forebyggelse og bekæmpelse af vold mod kvinder og vold i hjemmet (Istanbulkonventionen). Psykisk vold udgør en alvorlig integritetskrænkelse, som kan medføre langvarige skader for den forurettede part.⁸⁰

Det fremgår af bemærkningerne til lovforslaget om indførelsen af straffelovens § 243, at den kan anvendes i situationer, hvor en person fastholdes i et ægteskab.⁸¹ Det må antages, at dette også omfatter religiøse ægteskaber.

Bestemmelsen bør overvejes anvendt i grelle tilfælde, hvor en person vedvarende nægter at imødekomme sin ægtefælles ønske om religiøs skilsmisse.

Institut for Menneskerettigheder anbefaler, at:

- Anklagemyndigheden overvejer at anvende straffelovens § 243 om psykisk vold i forbindelse med sager om fastholdelse i religiøse ægteskaber.

ANBEFALING 3:**VIDEREUDDANNELSE AF DOMMERE OG FAMILIERETSADVOKATER/-FULDMÆGTIGE**

Ofte vil familieretsadvokater også kunne spille en rolle, og i andre lande, for eksempel Storbritannien, er der en række advokatfirmaer, der har særlig erfaring med krydsfeltet mellem religiøs ret og borgerlig ret i skilsmissspørgsmål, herunder vilkårsforhandlinger. Det ville være hensigtsmæssigt, hvis advokater i Danmark kunne erhverve viden om problemfeltet. Ifølge retsplejelovens § 126, stk. 5, skal enhver advokat og advokatfuldmægtig løbende deltage i efteruddannelse af betydning for advokaterhvervet.⁸² Viden om problemfeltet kunne eventuelt indgå som et led i denne efteruddannelse. Videreuddannelse af dommere synes tilsvarende påkrævet.

Institut for Menneskerettigheder anbefaler, at:

- regeringen i tæt dialog med Advokatsamfundet, Advokatrådet, Dommerforeningen og Domstolsstyrelsen sikrer en mulighed for, at advokater, advokatfuldmægtige og dommere kan tilegne sig viden om krydsfeltet mellem religiøs ret og borgerlig ret i skilsmissspørgsmål, herunder i forbindelse med vilkårsforhandlinger.

ANBEFALING 4:**INDDRAGELSE AF TROSSAMFUND**

Som illustreret i kapitel 4 viser erfaringer, at staten kan bidrage til at løse problemer med fastholdelse i religiøse ægteskaber. Staten kan på grund af adskillelsen af stat og religion og religionsfriheden ofte ikke gribe direkte ind, men den kan gå

i dialog med religiøse autoriteter med henblik på at fremme trossamfundenes egne initiativer med henblik på at løse problemerne. For eksempel viser VIVE-rapporten, at fraværet af en islamisk skilsmisseinstitution i Danmark i nogle tilfælde skaber et vakuum, som medfører, at islamiske autoriteter kommer under pres for at udfylde rollen som skilsmisedommere. For individuelle imamer i Danmark kan der imidlertid være store udfordringer forbundet med at søge at bidrage til, at en religiøs skilsmisse kommer i stand, og de er ofte presset fra mange sider: fra kvinden, der ønsker imamens hjælp til at opløse ægteskabet, fra manden, der modsætter sig ægteskabets opløsning, og fra kvindens og mandens respektive familier. Det er ikke ualmindeligt, at imamer i forbindelse med opløsning af ægteskaber udsættes for alvorlige trusler.⁸³ Konkrete tiltag fra myndighedernes side i form af reel beskyttelse af religiøse ledere fra anerkendte trossamfund, der lægger pres på de mænd, der ikke vil lade sig skille, ville formentlig kunne spille en vigtig rolle.

Et andet eksempel på et positivt samspil mellem trossamfund og myndigheder kunne være, at trossamfundenes egne ledere bidrager til at udforme kommunikative indsatser, der har til hensigt at mindske antallet af fastlåste religiøse ægteskaber (for eksempel via filmklip på Familieretshusets eller Udlændinge- og Integrationsministeriets hjemmeside, hvor religiøse ledere betoner vigtigheden af at undgå fastholdelse i ægteskaber, religiøst såvel som borgerligt).

Problematikken omkring fastholdelse i religiøst indgåede ægteskaber er uhyre kompleks og kan være meget forskellig fra religion til religion og imellem trosretninger inden for den samme religion og vil typisk være kædet sammen med en række sociale og økonomiske forhold, der varierer i de konkrete tilfælde. Det er af afgørende vigtighed, at trossamfundene og deres ledere understøtter de initiativer, som staten måtte komme med, og at staten er i dialog med trossamfundene for at sikre, at givne tiltag vil kunne have en gavnlig effekt.

Institut for Menneskerettigheder anbefaler, at:

- regeringen går i dialog med de relevante trossamfund forud for udarbejdelsen og indførelsen af eventuelle tiltag og i samspil med trossamfundene understøtter initiativer inden for trossamfundene, der giver både kvinden og manden adgang til religiøs skilsmisse, herunder bidrager til at beskytte religiøse autoriteter, der medvirker ved opløsning af religiøse ægteskaber.

ANBEFALING 5: BEDRE INFORMATION OM SKILSMISSENS RETLIGE KONSEKVENSER FOR KVINDENS OPHOLDSGRUNDLAG (ÆGTEFÆLLESAMMENFØRTE KVINDER) MV.

Ønsker en kvinde, som er blevet ægtefællesammenført med en person i Danmark, at blive skilt fra vedkommende, kan det have konsekvenser for hendes opholdstilladelse.⁸⁴ For en kvinde, der ikke har opnået religiøs skilsmisse, kan hendes hjemvenden til oprindelseslandet som følge af mistet opholdsgrundlag i Danmark

få særligt alvorlige konsekvenser. Lovgivning i oprindelseslandet kan nemlig betyde, at kvinden fortsat er gift med den mand, hun efter dansk ret er blevet skilt fra. Hendes (efter dansk ret) eksmand, der måske bor i Danmark og måske er gift på ny, kan – så længe han nægter at lade sig skille religiøst – have beføjelser til at regulere vigtige aspekter af hendes liv og handlemuligheder, for eksempel i forhold til eventuelle børn og hendes muligheder for fri bevægelighed. Afhængig af oprindelseslandet kan konsekvensen af, at han nægter hende religiøs skilsmisse, være, at hun i oprindelseslandet ingen mulighed har for at blive gift igen, og at hun risikerer at blive anklaget og straffet for hor, hvis hun indgår et nyt forhold.

Generelt gælder det, at en tidsbegrænset opholdstilladelse meddelt på grundlag af ægtefællesammenføring vil kunne inddrages eller nægtes forlænget som følge af skilsmisse, da grundlaget for opholdstilladelsen – nemlig ægteskabet – ikke længere er til stede.⁸⁵ Forskellige forhold kan dog spille ind og få som konsekvens, at opholdstilladelsen ikke inddrages eller nægtes forlænget alligevel. Det har blandt andet betydning, hvorvidt den person, kvinden er ægtefællesammenført med, er flygtning eller ej.

Hvis kvinden er ægtefællesammenført med en person, der **ikke er** flygtning, skal der tages hensyn til, om inddragelse af opholdstilladelsen må antages at virke særligt belastende for den pågældende. Udlændingeloven fastsætter en række hensyn, som skal indgå i denne vurdering, herunder den pågældendes tilknytning til det danske samfund og herboende personer.⁸⁶ Hvis kvinden er ægtefællesammenført med en person, der **er** flygtning, skal opholdstilladelsen inddrages, medmindre dette vil være i strid med Danmarks internationale forpligtelser, som tillige er en konkret vurdering blandt andet baseret på den pågældendes tilknytning til Danmark.⁸⁷ Kvinden vil således have sværere ved at bevare sin opholdstilladelse, da kravene om tilknytning for flygtninge og deres familier tillægges mindre betydning efter en lovændring i 2019.⁸⁸

I begge tilfælde vil vurderingen om inddragelse eller nægtelse af forlængelse af kvindens opholdstilladelse blandt andet tage udgangspunkt i artikel 8 i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, som beskytter retten til respekt for privat- og familieliv.⁸⁹ Hvis parret har fælles børn og fælles samværsret, vil kvindens opholdstilladelse formentlig ikke blive inddraget.⁹⁰ Årsagen hertil er, at det ville bryde med retten til familieliv for flere parter, såfremt eksempelvis moren i en familie får inddraget sin opholdstilladelse og skal udsendes.⁹¹

Endelig kan der være tilfælde, hvor en ægtefællesammenført kvinde bliver skilt i Danmark og derfor mister sit opholdsgrundlag, men i denne forbindelse får et asylmotiv i Danmark, da eksempelvis fraværet af religiøs skilsmisse betyder, at kvinden ved en tilbagevenden til sit hjemland er i risiko for overgreb eller forfølgelse fra den tidligere ægtefælles eller egen families side. I praksis kan kvinden være truet på sit liv. I sådanne tilfælde kan det vurderes, at kvinden er "sur place"-flygtning,⁹² hvilket vil sige, at asylmotivet først er opstået under opholdet i Danmark.

Klar rådgivning af kvinder, hvis opholdstilladelse potentielt er i fare, såfremt de for eksempel ønsker at forlade et voldeligt ægteskab, er en mangelvare. Ifølge VIVE-rapporten synes kvindernes muligheder for at få indsigt i retstilstanden i forhold til opholdstilladelse, hvis de bliver skilt, i nogle tilfælde at være så begrænset, at fagfolk ser det som et retssikkerhedsmæssigt problem.⁹³ Flere fagfolk pointerer således, at lovgivningen på området er kompleks og uigennemsigtig. Og at det – selv for erfarne juridiske rådgivere – kan være vanskeligt at vurdere, hvilke konsekvenser en skilsmisse vil have på en kvindes opholdsgrundlag.⁹⁴

Der er således ofte stor uvished omkring fremtiden for ægtefællesammenførte kvinder på nogle helt afgørende parametre såsom opholdstilladelse, den fortsatte kontakt til og mulighed for at være omsorgsgiver for eventuelle børn mv. Selv i ægteskaber med vold kan der være tvivl om kvindens mulighed for at bevare sit opholdsgrundlag ved skilsmisse.

Særligt om skilsmisser udløst af et voldeligt ægteskab

Hvis kvinden ønsker skilsmisse på baggrund af et voldeligt ægteskab,⁹⁵ og nævner hun vold som årsag til skilsmisse, vil reglerne være mere lempelige, hvis hun kan bevise, at vold er et afgørende element i beslutningen. Hvis en kvinde har haft et lovligt opholdsgrundlag i Danmark i to år, vil det i de tilfælde, hvor vold er årsag til ønsket om skilsmisse, som regel være tilstrækkeligt grundlag for at bevare sin opholdstilladelse.⁹⁶

På trods af at lovgivningen indeholder en sådan hensyntagen til ægtefællesammenførte, der har været ofre for vold, misbrug mv., fremgår det af VIVE-rapporten, at området synes at være præget af stor uigennemsigthed og deraf stor uvished omkring fremtiden for voldsramte, ægtefællesammenførte kvinder på nogle helt afgørende parametre såsom opholdstilladelse, den fortsatte kontakt til og mulighed for at være primær omsorgsgiver for eventuelle børn mv.⁹⁷

Institut for Menneskerettigheder anbefaler, at:

- Udlændingestyrelsen sikrer klar vejledning og rådgivning af ægtefællesammenførte kvinder om en borgerlig skilsmisses eventuelle konsekvenser for kvindens opholdsgrundlag.
- Udlændingestyrelsen er opmærksom på, at kvinder, der ikke har opnået religiøs skilsmisse, når de forlader Danmark, i visse tilfælde kan opleve, at det får alvorlige konsekvenser, når de vender tilbage til deres hjemland, såfremt muslimsk familieret er gældende ret i landet.

SUMMARY

The report deals with marital captivity in religious marriages. It examines those human-rights-based issues that may arise when religious traditions result in either husband or wife⁹⁸ being trapped in a religious marriage against their will.

In Denmark, a legal divorce means that a marriage is legally dissolved. If a marriage is based on a religious ceremony, a religious divorce (in Judaism and Islam) or religious annulment (in the Roman Catholic Church) of the marriage is required before the marriage is considered dissolved. A situation may arise where the one party (or maybe both parties) cannot end the marriage without the acceptance of the other party (or a religious court of law), and is thus held captive in the marriage against their will. In some cases this may have serious consequences for the individual and their future life; women in particular are vulnerable in this regard.

In recent years, this phenomenon has been increasingly discussed by lawmakers, policy makers and researchers. Especially abroad, marital captivity is increasingly considered a human-rights problem that the state has an obligation to address - and in some cases, also intervene in. In Denmark, the issue has received less attention than it has in countries with which we normally compare ourselves; however, studies show that marital captivity is an issue in certain Muslim communities in Denmark too.

The report shows that the state and authorities take on a much more active role than they do today to help (primarily) women who want a religious divorce. It highlights that, due to the complexity of the issue, a number of initiatives are needed to address marital captivity. However, consideration must also be given to the complex challenges associated with the separation of church and state and with government initiatives aimed at religious divorce and consideration for the freedom of religion.

RECOMMENDATIONS

MUNICIPALITIES AND THE AGENCY OF FAMILY LAW CAN TAKE ON AN IMPORTANT ROLE

The Agency of Family Law

The authorities are not always notified when a man or a woman wants a religious divorce, and therefore it can be difficult for the authorities to assist individuals in

need of help. However, the Agency of Family Law can play a role in situations where, when processing a legal divorce, it becomes evident that a couple applying for a legal divorce, in addition to being legally married, are also religiously married, and that the husband (as is most often the case) is refusing to give the wife a religious divorce.

Municipalities

Municipalities can also play an important role with regard to preventing marital captivity. For example, they can provide counselling and an action plan for individuals who are put under unreasonable pressure to remain in a religious marriage against their will.

The Danish Institute for Human Rights recommends that:

- The Ministry of Social Affairs and the Interior ensure that, in some specific situations, the authorities can include questions about religious divorce in the negotiation of terms in a legal divorce. The Agency of Family Law should be alert to whether one of the parties (typically the woman) is subject to unreasonable pressure in connection with a divorce in situations where the parties cannot reach agreement on a religious divorce.
- Together with the Ministry of Immigration and Integration, the Ministry of Social Affairs and the Interior examine whether section 12 of the Social Services Act (concerning municipalities counselling to victims of honour-related conflicts) should be extended to also include counselling in cases where an individual in a religious marriage (typically the woman) is subject to unreasonable pressure because they want a religious divorce.
- The Ministry of Immigration and Integration ensure that the safety consultants and the existing special task force for honour-related conflicts and negative social control under the Danish Agency for International Recruitment and Integration have the necessary knowledge/resources to help municipalities in cases about religious divorce.

APPLICATION OF THE PROVISION OF THE DANISH CRIMINAL CODE ABOUT PSYCHOLOGICAL VIOLENCE

Section 243 of the Danish Criminal Code about psychological violence can most likely be used in certain cases where a man refuses to grant his wife or ex-wife a religious divorce. This provision criminalises psychological abuse in accordance with article 33 of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (the Istanbul Convention). Psychological violence is a serious violation of integrity that can lead to long-term injury of the injured party.

Application of the provision should be considered in serious cases where an individual repeatedly refuses to grant their spouse's request for a religious divorce.

The Danish Institute for Human Rights recommends that:

- The Danish Prosecution Service consider applying section 243 of the Danish Criminal Code in cases concerning marital captivity.

FURTHER EDUCATION OF JUDGES AND FAMILY LAW ATTORNEYS/ TRAINEE ATTORNEYS

In many cases, family law attorneys can also play a role. Combining their knowledge about civil law in relation to divorce matters with knowledge about religious law would be useful. It would therefore be appropriate if attorneys in Denmark could acquire such knowledge. Further education of judges also seems relevant.

The Danish Institute for Human Rights recommends that:

- in close collaboration with the Danish Bar and Law Society, the Council of Danish Bar and Law Society, the Danish Association of Judges and the Court Administration, the Danish government ensure that attorneys, trainee attorneys and judges can acquire knowledge about the interface between religious law and civil law in divorce matters, including in connection with the negotiation of terms of a divorce.

INVOLVING RELIGIOUS COMMUNITIES

Even though the state can contribute to solving issues related to marital captivity, because of the separation of church and state and the freedom of religion, the state can not always take direct action. This is why it is important to enter into dialogue with the different religious communities in Denmark. Such dialogue could, for example, be based on the fact that, because there is no Muslim divorce institution in Denmark, in some cases this creates a vacuum that can put Muslim authorities under pressure.

The Danish Institute for Human Rights recommends that:

- the Danish government enter into dialogue with relevant religious communities before preparing and implementing any measures, and in collaboration with the religious communities support initiatives within the communities themselves that give women and men access to a religious divorce, including protection of religious authorities involved in dissolving religious marriages.

MORE INFORMATION ABOUT THE LEGAL CONSEQUENCES OF A DIVORCE FOR A WOMAN'S BASIS FOR RESIDENCY (WOMEN WHO HAVE BEEN FAMILY REUNIFIED WITH THEIR SPOUSE), ETC.

If a woman who has been family reunified with a spouse in Denmark wants to divorce said person, this may affect her residence permit. In general, a temporary residence permit granted on the basis of family reunification with a spouse can be revoked, or extension can be denied if the couple get divorced, because the basis for the residence permit - the marriage - is no longer present. However, under certain conditions, the residence permit is not revoked or the extension is not rejected after all.

For a woman who has not been granted a religious divorce, being sent back to her country of origin because she has lost her basis for residence may have serious consequences. This is because in the eyes of the law of her country of origin, she is still married to the man from whom she has been granted a divorce in accordance with Danish law. Her (in accordance with Danish law) ex-husband, who might have remained in Denmark and might have remarried, can - for as long as he refuses to grant her a religious divorce - exert power over the woman in important aspects of her life and thereby limit her life options.

The Danish Institute for Human Rights recommends that:

- The Danish Immigration Service ensure clear guidance and counselling to women who have been family reunified with a spouse about their rights to a legal divorce and any consequences this may have for their basis for residence.
- The Danish Immigration Service is made aware that women who have not been granted a religious divorce before they leave Denmark, in some cases may experience serious consequences when they return to their country of origin if Muslim family law is applied in that country.

NOTER

- 1 Eller begge ægtefæller, såfremt der er tale om et romerskkatolsk ægteskab.
- 2 Fastholdelse i ægteskabet findes desuden inden for hinduisme, der dog ikke er medtaget i denne rapport, hvor kun de tre monoteistiske religioner behandles. Men se R. Manjoo og R.A. Gore, "An old problem with a new name", i S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, Marital Captivity. Divorce, religion and human rights. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 141-142.
- 3 A. Liversage og J. Petersen, Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser, VIVE, 2020. <https://www.vive.dk/media/pure/14657/3736328>
- 4 Folkekirkenes vielsesritual. https://www.folkekirken.dk/_Resources/Persistent/8/7/5/d/875d9a963c38ab146cf232bb6215f302d74c18ae/Vielse.pdf.
- 5 Ifølge bekendtgørelse for Folkekirken, hvor det desuden anføres: "Mener præsten i øvrigt af religiøse grunde ikke at kunne eller burde foretage en vielse, skal præsten forelægge biskoppen sagen. Biskoppen afgør, om præsten bør fritages for at foretage vielsen." Bekendtgørelse om vielse inden for folkekirken § 2, stk. 5. BEK nr. 565 af 07/05/2019.
- 6 R. Manjoo og R.A. Gore, "An old problem with a new name", i S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, Marital Captivity. Divorce, religion and human rights. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 140.
- 7 <https://www.katolsk.dk/bispedmmet/denkirkeligedomstol/>
- 8 Den nuværende pave har indført ændringer i proceduren, således at processen ved den kirkelige domstol er nemmere og mere tilgængelig. R. Manjoo og R.A. Gore, "An old problem with a new name", i S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, Marital Captivity. Divorce, religion and human rights. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 140.
- 9 <https://mosaiske.dk/skilsmisse/>
- 10 N. de Lange, Introduction to Judaism, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 109.
- 11 R. Manjoo og R.A. Gore, "An old problem with a new name", i S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, Marital Captivity. Divorce, religion and human rights. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 145.
- 12 R. Manjoo og R.A. Gore, "An old problem with a new name", i S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, Marital Captivity. Divorce, religion and human rights. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 144-146.

- 13 R. Manjoo og R.A. Gore, "An old problem with a new name", i S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, *Marital Captivity. Divorce, religion and human rights*. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 145.
- 14 S. Lagoutte og E.M. Lassen, "Redefining Europe's Classical Model for State Intervention in Religious Practices" (2006) 24:1 *Netherlands Quarterly of Human Rights*, s. 33-59, s. 38-39.
- 15 S. Lagoutte og E.M. Lassen, "Redefining Europe's Classical Model for State Intervention in Religious Practices" (2006) 24:1 *Netherlands Quarterly of Human Rights*, s. 33-59, s. 38-39.
- 16 Oplysning fra Det Jødiske Samfund.
- 17 <https://mosaiske.dk/skilsmisse/>
- 18 Det Jødiske Samfund i Danmark kræver desuden, at parterne skal gennemgå en borgerlig skilsmisse, og at alle økonomiske mellemværender skal være afgjort, før en religiøs skilsmisse kan finde sted. <https://mosaiske.dk/skilsmisse/>
- 19 For de forskellige muligheder for skilsmisse i islam se R. Manjoo og R.A. Gore, "An old problem with a new name", i S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, *Marital Captivity. Divorce, religion and human rights*. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 142-144.
- 20 For mindre almindelige skilsmisseformer se A. Khan Obe, "Dilemmas facing Muslims in the United Kingdom", i S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, *Marital Captivity. Divorce, religion and human rights*. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 315.
- 21 J. Petersen, "Islamiske skilsmisse-praksisser i Danmark", Forskningsartikel nr. 1, 2020. Styrelsen for International Rekruttering og Integration, s. 7.
- 22 Se J. Petersen, "Islamiske skilsmisse-praksisser i Danmark", Forskningsartikel nr. 1, 2020. Styrelsen for International Rekruttering og Integration, s. 12-15.
- 23 A. Liversage og J. Petersen, Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser, VIVE, 2020, s. 15.
- 24 A. Liversage og J. Petersen, Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser, VIVE, 2020, s. 214.
- 25 A. Liversage og J. Petersen, Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser, VIVE, 2020, s. 8-11.
- 26 A. Liversage og J. Petersen, Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser, VIVE, 2020, s. 15.
- 27 A. Liversage og J. Petersen, Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser, VIVE, 2020, s. 9.
- 28 A. Liversage og J. Petersen, Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser, VIVE, 2020. <https://www.vive.dk/media/pure/14657/3736328>
- 29 J. Elo Rytter, *Individets Grundlæggende Rettigheder*, 2. udgave, 2016, Karnov Group Denmark, s. 242.
- 30 Religion. Status 2015-16, Institut for Menneskerettigheder, s. 15-18. <https://menneskeret.dk/udgivelser/religion-status-2015-16>.
- 31 B. Deogratia, *Trapped in a religious marriage: A human rights perspective on the phenomenon of marital captivity*. Intersentia 2020, s. 350-351.

- 32 B. Deoqratia, Trapped in a religious marriage: A human rights perspective on the phenomenon of marital captivity. Intersentia 2020, s. 343-347.
- 33 Sagen omhandler en mand, der lagde sag an mod Polen, som ikke havde givet ham skilsmisse, fordi hustruen ikke ville gå med hertil. <https://strasbourgobservers.com/2017/02/09/the-unbreakable-vow-marital-captivity-in-strasbourg/>
- 34 CEDAW Committee and CRC Committee, Joint general recommendation/ general comment No. 31 of the Committee on the Elimination of Discrimination against women and No. 18 of the Committee on the Rights of the Child on harmful practices. CEDAW/c/gc/18 (2014), PARA. 22. S. Rutten, B. Deoqratias, P. Kruiniger, Marital Captivity. Divorce, religion and human rights. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 165.
- 35 Se her især dommen i sagen MOLLA SALI v. GREECE, Applicatiom No. 20452/14, december 2018. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-188985"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
- 36 M. Schultz-Knudsen og R. Mehdi, "Islamisk ret og minoritetsbeskyttelse: Molla Sali v. Grækenland", *EU-ret og Menneskeret (2019)*, 4, 2.
- 37 Application 10180/82, *D. vs France*, Comm. 6 December 1983. For en analyse af denne sag se S. Lagoutte og E.M. Lassen, "Redefining Europe's Classical Model for State Intervention in Religious Practices" (2006) 24:1 *Netherlands Quarterly of Human Rights*, s. 33-59, s. 40-42.
- 38 S. Rutten, B. Deoqratias, P. Kruiniger, Marital Captivity. Divorce, religion and human rights. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 180-181, 374.
- 39 Council of Europe, Parliamentary Assembly, "Sharia, the Cairo Declaration and the European Convention on Human Rights". Resolution 2253 (2019), section 14.3.
- 40 S. Rutten, B. Deoqratias, P. Kruiniger, Marital Captivity. Divorce, religion and human rights. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 389-394.
- 41 B. Deoqratia, Trapped in a religious marriage: A human rights perspective on the phenomenon of marital captivity. Intersentia, 2020, s. 343.
- 42 I Nederlandene blev der i et studie fra 2014 vurderet at være mellem 447 og 1.687 fastholdte ægteskaber. S. Rutten, B. Deoqratias, P. Kruiniger, Marital Captivity. Divorce, religion and human rights. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 124.
- 43 S. Rutten, B. Deoqratias, P. Kruiniger, Marital Captivity. Divorce, religion and human rights. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 7.
- 44 For denne type af sager i Canada se N.B. Joseph, "Civil jurisdiction and religious accord: Bruker v. Marcovitz in the Supreme Court of Canada", *Studies in Religion/Sciences Religieuses*, 2011, 1-19. For en højesteretsdom, der involverer diskussion af, hvorvidt domstolen kan behandle en sag, der handler om en religiøs forpligtelse og ikke en "verdslig" kontrakt, se <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2397/index.do>
- 45 I Danmark er de grundlæggende betingelser for erstatningsansvar: at der skal foreligge et ansvarsgrundlag, at den adfærd, som konstituerer ansvarsgrundlaget, er årsag til en indtrådt skade, og at denne resulterer i et erstatningsretligt relevant tab. Se B. von Eyben og H. Isager, Lærebog i erstatningsret, 9. udgave, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2019, s. 23f.

- 46 S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, *Marital Captivity. Divorce, religion and human rights*. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 373.
- 47 S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, *Marital Captivity. Divorce, religion and human rights*. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 373.
- 48 <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2013/434>
- 49 <https://www.ft.dk/samling/20191/almdel/uui/spm/335/svar/1678121/2223258.pdf>
- 50 C. Fairbairn, *Islamic marriage and divorce in England and Wales*, House of Commons Library, Briefing Paper, Number 08747, 18 February 2020, s. 21. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-8747/CBP-8747.pdf>
- 51 C. Fairbairn, *Islamic marriage and divorce in England and Wales*. House of Commons Library, Briefing Paper, Number 08747, 18 February 2020, s. 21. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-8747/CBP-8747.pdf>
- 52 A. Liversage og J. Petersen, *Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser*, VIVE, 2020, s. 61.
- 53 UK Divorce (religious marriages) Act 2002.
- 54 S. Lagoutte og E.M. Lassen, "Redefining Europe's Classical Model for State Intervention in Religious Practices" (2006) 24:1 *Netherlands Quarterly of Human Rights*, s. 33-59, s. 42, n.33.
- 55 S. Lagoutte og E.M. Lassen, "Redefining Europe's Classical Model for State Intervention in Religious Practices" (2006) 24:1 *Netherlands Quarterly of Human Rights*, s. 33-59, s. 43.
- 56 "16. An order was also made under section 10A of the Matrimonial Causes Act 1973 ("the 1973 Act") prohibiting the husband from applying for decree absolute until a declaration had been filed by the parties that they had taken such steps as were required to dissolve the marriage by means of a Get." https://www.familylaw.co.uk/docs/font/moher-v-moher-2019-ewca-civ-1482.pdf?sfvrsn=76f579d6_2 sektion 15 og 16.
- 57 "The husband was ordered to pay the wife maintenance pending suit until decree absolute and thereafter periodical payments at the rate of £22,000 p.a. until the letter of 'the grant of a get' or 'the payment in full of the lump sum together with any interest accrued thereon'." COURT OF APPEAL (CIVIL DIVISION) ON APPEAL FROM THE HIGH COURT FAMILY DIVISION, Case No: B6/2018/2975. Date: 21/08/2019. https://www.familylaw.co.uk/docs/font/moher-v-moher-2019-ewca-civ-1482.pdf?sfvrsn=76f579d6_2. I Canada og staten New York har man en lignende lovgivning. Se The Canadian Divorce Act, sektion 21,1.
- 58 "Hver av brudefolkene skal hver for seg erklære på ære og samvittighet at ekteskapet blir inngått av egen fri vilje, og at de anerkjenner hverandres like rett til skilsmisse." Lov om Ekteskap § 7, l.
- 59 S. Lagoutte og E.M. Lassen, "Redefining Europe's Classical Model for State Intervention in Religious Practices" (2006) 24:1 *Netherlands Quarterly of Human Rights*, s. 33-59, s. 44-45.

- 60 S. Lagoutte og E.M. Lassen, "Redefining Europe's Classical Model for State Intervention in Religious Practices" (2006) 24:1 *Netherlands Quarterly of Human Rights*, s. 33-59, s. 45-46.
- 61 S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, *Marital Captivity. Divorce, religion and human rights*. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 38.
- 62 S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, *Marital Captivity. Divorce, religion and human rights*. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 39.
- 63 J. Brechin, "A study of the use of Sharia Law in religious arbitration in the United Kingdom and the concerns that this raises for human rights", (2013) 15 *Ecclesiastical Law Society*, s. 293-315.
- 64 Se fx J. Brechin, "A study of the use of Sharia Law in religious arbitration in the United Kingdom and the concerns that this raises for human rights", (2013) 15 *Ecclesiastical Law Society*, s. 293-315.
- 65 <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=25353>
- 66 J.R. Bowen, *On British Islam: Religion, Law, and Everyday Practice in Shari'a Councils*. Princeton University Press, 2016, s. 63.
- 67 A. Liversage og J. Petersen, *Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser*, VIVE, 2020, s. 212-213.
- 68 J. Petersen, "Islamiske skilsmisse-praksisser i Danmark", *Forskningsartikel nr. 1*, 2020. Styrelsen for International Rekruttering og Integration, s. 18-19.
- 69 S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, *Marital Captivity. Divorce, religion and human rights*. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 8.
- 70 Se fx "Get-ing the low-down on divorce", *The Law Society Gazette*, 30 May 2003.
- 71 A. Liversage og J. Petersen, *Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser*, VIVE, 2020, s. 118-122.
- 72 S. Rutten, B. Deogratias, P. Kruiniger, *Marital Captivity. Divorce, religion and human rights*. Eleven International Publishing, Haag, 2019, s. 380.
- 73 <https://registerourmarriage.org/about>
- 74 Se her The Integrated Communities Action Plan fra 2019. C. Fairbairn, *Islamic marriage and divorce in England and Wales*. House of Commons Library, Briefing Paper, Number 08747, 18 February 2020, s. 24-25. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-8747/CBP-8747.pdf>
- 75 https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/778045/Integrated_Communities_Strategy_Govt_Action_Plan.pdf
- 76 The Integrated Communities Action Plan fra 2019. C. Fairbairn, *Islamic marriage and divorce in England and Wales*. House of Commons Library, Briefing Paper, Number 08747, 18 February 2020, s. 24.
- 77 For gennemførelse af disse tiltag se Udlændinge- og Integrationsudvalget 2019-20 UUI Alm.del – endeligt svar på spørgsmål 335. <https://www.ft.dk/samling/20191/almdel/uui/spm/335/svar/1678121/2223258.pdf>
- 78 <https://uim.dk/arbejdsomrader/aeresrelaterede-konflikter-og-negativ-social-kontrol/tilbud-og-vaerktojer-til-fagfolk/sikkerhedskonsulenterne>
- 79 https://uim.dk/arbejdsomrader/aeresrelaterede-konflikter-og-negativ-social-kontrol/tilbud-og-vaerktojer-til-fagfolk/copy_of_radgivning-og-kurser

- 80 Høring over udkast til lovforslag om ændring af straffeloven mv. (selvstændig bestemmelse om psykisk vold). Den 18. december 2018. https://menneskeret.dk/sites/menneskeret.dk/files/12_december_18/18122018_psykisk_vold.pdf
- 81 https://www.ft.dk/ripdf/samling/20181/lovforslag/l139/20181_l139_som_fremset.pdf, s. 11, spalte 1.
- 82 <https://www.advokatsamfundet.dk/Advokatregulering/Efteruddannelse.aspx>
- 83 Se fx VIVE-rapporten s. 203.
- 84 Det vil i nogle tilfælde være muligt, at en ægtefællesammenført kvinde efter en skilsmisse kan blive i Danmark. Dette selvsagt, når kvinden har sit eget opholdsgrundlag. Kvinden har fx søgt om asyl, efter hun har fået opholdstilladelse som ægtefællesammenført i Danmark og har dermed to forskellige opholdsgrundlag. (Personer, der allerede har et opholdsgrundlag i Danmark, når de søger om et nyt, kaldes "fjernregistrering". Begrebet nævnes blandt andet her: <https://www.ft.dk/samling/20191/almdel/uui/spm/268/svar/1650986/2178214/index.htm>). Bliver hun skilt, vil hun i udgangspunktet miste sin oprindelige opholdstilladelse som ægtefællesammenført, men bevare sin opholdstilladelse som flygtning.
- 85 Udlændingeloven, lovbekendtgørelse nr. 1022 af 2. oktober 2019 § 19, stk. 1, nr. 1. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2019/1022>
- 86 Udlændingeloven, lovbekendtgørelse nr. 1022 af 2. oktober 2019 § 26, stk. 1., jf. § 19 a, stk. 2. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2019/1022>
- 87 Udlændinge- og Integrationsudvalget 2019-20. UUI Alm.del – endeligt svar på spørgsmål 207. <https://www.ft.dk/samling/20191/almdel/uui/spm/207/svar/1648151/2172969.pdf>
- 88 Bemærkningerne til lov nr. 174 af 27. februar 2019, afsnit 2.3.2. <https://www.retsinformation.dk/eli/ft/201812L00140>
- 89 Udlændingestyrelsens hjemmeside. <https://www.nyidanmark.dk/da/SituationChange/Family/Family%20reunification/Divorce>
- 90 "Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser", VIVE, 2020, s. 118. <https://www.vive.dk/media/pure/14657/3736328>
- 91 Udlændingestyrelsens hjemmeside. <https://www.nyidanmark.dk/da/SituationChange/Family/Family%20reunification/Divorce>
- 92 Håndbog om procedurer og kriterier for fastlæggelse af flygtningestatus i henhold til 1951-konventionen og 1967-protokollen om flygtninges retsstilling, pkt. 65 + 94-96. <https://www.unhcr.org/4d93528a9.pdf>
Se også Flygtningenævnets beretning 2019, pkt. 6.8.2. <https://www.nyidanmark.dk/da/SituationChange/Family/Family%20reunification/Divorce>
- 93 "Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser", VIVE, 2020, s. 8. <https://www.vive.dk/media/pure/14657/3736328>
- 94 "Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser", VIVE, 2020, s. 15. <https://www.vive.dk/media/pure/14657/3736328>
- 95 Hvis kvinden ønsker skilsmisse på baggrund af et voldeligt ægteskab, er udlændingelovens § 19, stk. 7 relevant i forbindelse med afgørelsen

om inddragelse af en opholdstilladelse, og denne bestemmelse finder anvendelse, uanset om ægtefællen er flygtning eller ej. (Af udlændingelovens § 19, stk. 7, fremgår det, at "der [skal] tages særligt hensyn til, om opholdsgrundlaget ikke længere er til stede som følge af samlivsophør, der skyldes, at udlændingen eller udlændingens barn har været udsat for overgreb, misbrug eller anden overlast mv. her i landet." Og at dette gælder uanset varigheden af udlændinges ophold her i landet. Se også Udlændinge- og Integrationsudvalget 2019-20. UUI Alm.del – endeligt svar på spørgsmål 207. <https://www.ft.dk/samling/20191/almdel/uui/spm/207/svar/1648151/2172969.pdf>).

- 96 Udlændingestyrelsens hjemmeside. <https://www.nyidanmark.dk/da/SituationChange/Family/Family%20reunification/Divorce>
- 97 Dykker vi ned i bemærkningerne til udlændingelovens § 19, stk. 7, finder vi en lidt nærmere beskrivelse af, hvad der menes med "overgreb, misbrug eller anden overlast mv.":
- "Overgreb, misbrug og anden overlast skal som nævnt forstås i overensstemmelse med praksis efter den gældende § 19, stk. 7, således at f.eks. fysiske overgreb i form af vold eller voldtægt og trusler om vold samt fremkaldelse af fare for fysiske overgreb omfattet af straffelovens bestemmelser herom er omfattet af bestemmelsen. Gentagen og grov psykisk vold vil endvidere efter omstændighederne kunne være omfattet. Det skal endvidere som hidtil fra udlændingens side godtgøres, at der har været tale om voldsudøvelse mv., jf. udlændingelovens § 40, stk. 1. Hvis ægtefællen er dømt for vold eller andre overgreb mod udlændingen eller udlændingens barn, kan det umiddelbart lægges til grund, at betingelsen om overgreb er opfyldt. Det er imidlertid ikke et krav, at der foreligger en domfældelse, eller at overgrebet er meldt til politiet. Volden vil eksempelvis også kunne godtgøres ved skadestuerapporter eller lægeerklæringer, erklæringer fra krisecentre og samtaler med socialrådgivere mv. Udlændingen skal endvidere godtgøre, at den udøvede vold mv. har været den reelle årsag til samlivsophævelsen. Inddragelse af opholdstilladelse vil således ikke kunne undlades efter den foreslåede § 19, stk. 7, hvis samlivsophøret skyldes generel utilfredshed eller lignende i forholdet." <https://www.retsinformation.dk/eli/ft/201212L00129>
- Citatet findes under "Bemærkninger til lovforslagets enkelte bestemmelser" til § 1, til nr. 2.
- 98 Or, as is the case in Roman-Catholic marriages, when both spouses are held in marital captivity.

**INSTITUT FOR
MENNESKE
RETTIGHEDER**